

Sammanfattning

Vår studie behandlar frågan om skolgång och utbildningsresultat för unga med utländsk bakgrund. Denna grupp definierar vi som personer boende i Sverige med två utlandsfödda föräldrar (eller, om de bara har en registrerad förälder, denna är utlandsfödd). Av analytiska skäl delar vi in denna grupp i generation 1, som själva invandrat, och generation 2, som är födda och uppvuxna i Sverige, med två utlandsfödda föräldrar. I generation 1 fokuserar vi genomgående på dem som anlände till Sverige innan 15 års ålder, och följer dem över tid. Vi skiljer också ut dem som anlände till landet när de var yngre än nio år från dem som kom senare. Som vi ska se är den senare gruppen särskilt viktig att följa när det gäller skolframgångar.

Dessa (ursprungs)grupper jämförs genomgående med unga med svensk bakgrund, som alltså har minst en svenskfödd förälder. Fokus i studien är på kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012 (normalt födelsekohorten 1996), som vi följer till 2021–22, eller till 25–26 års ålder. Den vägen går via grundskolan – där vi analyserar betyg och behörighet till nationella gymnasieprogram – över gymnasieskolan – där vi studerar genomströmning och examination – till högskolan, där vi fokuserar på samma fenomen. Slutligen når vår kohort en ålder som brukar kallas ”unga vuxna”, där vi analyserar sysselsättning, främst med tyngdpunkt på etablering och sårbarhet.

I vissa analyser sträcker vi ut antalet kohorter både bakåt, för att få en historisk hävstångseffekt, samt framåt, för att få mer uppdaterade siffror. Medan våra analyser av elevers skolgång dominerar framställningen, har vi en viktig del som behandlar utfallen av utbildning – det är väsentligt att förstå om en viss utbildning ger samma utfall för olika grupper, exempelvis i sannolikheten att få ett jobb och en god inkomst.

Kortversion av slutsatser

Det går på många sätt bra i skolan för unga med utländsk bakgrund, särskilt när vi beaktar deras sämre studieförutsättningar. En stor majoritet av dem är engagerade i skolarbetet och har höga aspirationer. En hög andel går över till högskolestudier där de gör bra ifrån sig. Över tid har gruppen gjort betydande framsteg och närmat sig unga med svensk bakgrund även när det gäller etablering på arbetsmarknaden och inkomster vid 30 års ålder. Utmaningarna för dem med utländsk bakgrund gäller främst den grupp som invandrat relativt sent (i våra analyser i 9–15 årsåldern). De har, fullt begripligt, svårt att fullgöra sin skolgång på samma framgångsrika sätt som de som antingen fötts i Sverige eller som invandrat i yngre åldrar. Det är därför missvisande med analyser av och utbildningsstatistik över gruppen med utländsk bakgrund där man inte särskiljer dem som anländer senare under barndomen.

En nackdel som också gäller unga med utländsk bakgrund som fötts i Sverige eller invandrat tidigt är att många inte når gymnasieexamen, även om betydelsen av en examen tycks vara mindre än vad som ofta antas. Ett oroväckande resultat är de svaga utfallen på arbetsmarknaden för pojkar med utländsk bakgrund som har examen från yrkesprogram på gymnasiet.

Våra resultat talar för att vi behöver en nytolkning av situationen för unga med utländsk bakgrund. Snarare än att se dem som resursfattiga offer vars uppväxt präglas av skolmisslyckanden, följt av ekonomisk marginalisering, bör vi se dem som aktiva samhällsmedlemmar som – oftast med stort driv och höga ambitioner – når påtagliga framgångar både i skolan och i övergången till arbetsmarknaden. De är behjälpta av ett utbildningssystem som tycks ge dem goda möjligheter att förverkliga sina ambitioner, utan tecken på diskriminering, med hög grad av öppenhet och flexibilitet, samt med en relativt jämn fördelning av skolkvalitet.

Likväl menar vi att framtida utmaningar, exempelvis med att relativt få skolor har en stor del av alla nyanlända, gör att utvecklingen av kvalitet och likvärdighet i svensk ungdomsskola bör följas noggrant.

Hur går det i skolan?

Här sammanfattar vi våra resultat när det gäller *skolframgångarna* för unga med utländsk bakgrund i relation till dem med svenskt ursprung.

De har:

- sämre familjemässiga (figur 4.7) och individuella (figur 4.11) studieförutsättningar, men större skolengagemang och högre aspirationer (figur 4.12–13)
- större andelar med svaga skolprestationer i tidiga utfall, särskilt sena generation 1 (figur 4.1, 4.3 och 4.5–6, tabell 4.1), men gör mer ambitiösa, eller optimistiska, gymnasieval (figur 5.1–5.2)
- lägre genomströmning/examensfrekvens på gymnasiet (figur 5.5 och tabell 5.3), även vid likvärdiga meritvärden (figur 5.7) men väljer oftare och snabbare högskoleutbildning (figur 6.1); val vilka, liksom gymnasievalen, också är mer ambitiösa (figur 6.2)
- en långsammare studietakt i högskolan (figur 6.5), men högre genomströmning (tabell 6.3) och efter sju läsår en lika hög andel som utexamineras (figur 6.6)
- en svagare start på sina utbildningskarriärer, som de tar ikapp mycket av efterhand (gäller särskilt dem som anlänt relativt sent) (tabell 5.4 och figur 8.1).

Totalt sett är unga med utländsk bakgrund överrepresenterade i den lägre delen av utbildningsfördelningen (lägre meritvärden; fler obehöriga; fler icke-examinerade på gymnasiet), men också i den högre delen av fördelningen (övergång till och examination från högskola). Överrepresentationen i både toppen och botten av utbildningsfördelningen betyder alltså att de är underrepresenterade i mitten – gruppen med gymnasieexamen som högsta uppnådda utbildning.

Räknar vi bort de som anlände vid 9–15 års ålder är skillnaderna i den lägre delen fortfarande märkbara men ganska små, med undantag för andelen som saknar gymnasieexamen. Utbildningsfördelningen bland unga med utländsk bakgrund är mycket mer för-

delaktig än den som gäller deras föräldrar (Jonsson, Mood och Treuter 2022, figur 4.18).

Skillnader i studieprestationer i grundskolan mellan unga med bakgrund i olika länder eller regioner är stora i sena generation 1, vilket delvis drivs av att olika grupper i genomsnitt invandrat i olika hög ålder. För övriga unga med utländsk bakgrund är skillnaderna mer modesta (figur 4.5–4.6). Genomströmningen i gymnasieskolan är särskilt låg för unga med bakgrund i länder i Sydamerika och Afrika, och detta kan bara till en mindre del förklaras av att man går in i gymnasiet med svagare meritvärden.

Även om en större andel av dem med utländsk bakgrund slutar skolan tidigt tycks risken för en omfattande social exkludering på etnisk grund som en följd av svaga tidiga skolprestationer vara liten. Men bland dem som anlänt vid 9–15 års ålder betyder det att de, trots att de hämtar igen delar av sina initiala nackdelar genom vuxenutbildning, har lägre andelar med gymnasieexamen, samt färre etablerade och en större sårbarhet vid 25 års ålder (tabell 8.1).

Införande av betygsgränser vid antagning till olika gymnasieprogram skulle sannolikt förbättra gymnasiegenomströmningen med några procentenheter (figur 5.8), i synnerhet bland unga med utländsk bakgrund, men till priset av att många – varav en relativt hög andel som faktiskt klarar sin utbildning – inte skulle få gå det program de vill. Av rättssäkerhetsskäl skulle en sådan åtgärd också kräva att grundskolans betygssystem skulle göras likvärdigt.

En stor majoritet av unga med utländsk bakgrund maximerar sitt humankapital genom att ta den högsta utbildning deras studieförutsättningar medger. Det tycks som om det svenska utbildningssystemet, med dess öppna och flexibla karaktär, är väl anpassat för att tillmötesgå de höga ambitionerna som unga med utländsk bakgrund uppvisar. Om något, skulle skolan kunna erbjuda mer – intensivare och längre stöd, liksom något mer utdragna studietider.

En viktig slutsats när vi summerar de utbildningsmässiga nackdelarna för unga med utländsk bakgrund är att så mycket av det som ser oroväckande ut handlar om immigranter som kommer till den svenska skolan från ett annat skolsystem, utan att kunna svenska, i relativt hög ålder. Denna grupp bör alltid särskiljas i både analys och policy, annars riskerar man att få missvisande statistik över hela gruppen med utländsk bakgrund, samtidigt som man inte urskiljer den specifika grupp som är i störst behov av insatser.

Sysselsättning vid 25 års ålder

När det gäller *utfallen* av uppnådd utbildning har vi kunnat studera situationen upp till 25 års ålder, vilket ger en god inblick i unga människors etablering i vuxenlivet. Analyser av deras mer långsiktiga karriär på arbetsmarknaden kan ännu inte göras, men att ha en avstämning av etableringen vid 25 års ålder är ändå viktigt, särskilt som en av farhågorna när det gäller unga med utländsk bakgrund är marginalisering och social exkludering.

Vi sammanfattar förvärvsarbete och studier i åldrarna 20–25 år i en uppsättning olika sysselsättningsprofiler där vissa betraktas som ”etablerade” (jobb med god lön eller i högre utbildning), andra som ”sårbara” (inget stadigt jobb, ej högre utbildning).

När det gäller sysselsättning vid 20–25 års ålder har unga med utländsk bakgrund, jämfört med unga med svensk bakgrund:

- totalt sett, när vi inte beaktar vilken utbildning de gått, färre etablerade och fler sårbara, särskilt i sena generation 1, men nackdelar finns också i tidiga generation 1 och för män, men inte kvinnor, i generation 2 (tabell 8.1).
- ungefär samma, ganska ofördelaktiga utfall när de aldrig börjat på ett gymnasieprogram eller när de saknar gymnasieexamen (figur 7.3–7.4, samt figur 7.5 och tabell 8.1), vilket är fallet för 26 procent av hela födelsekohorten.
- sämre utfall av examinerade yrkesprogram, särskilt bland pojkar (figur 7.3, 7.4 och 7.6), sannolikt beroende på deras betydligt lägre sannolikhet att få jobb inom det yrke som de utbildat sig till (tabell 7.2). 25 procent examineras totalt sett från yrkesprogram, men färre bland unga med utländsk bakgrund.
- högre övergång till högskola eller universitet (tabell 6.1), och ungefär lika hög etableringsgrad på arbetsmarknaden, för examinerade från studieförberedande gymnasieprogram (figur 7.9 och 7.10), vilka utgör 49 procent av kohorten.
- ungefär samma grad av etablering respektive sårbarhet för den delgrupp av dem utan gymnasieexamen som fullgjort, men inte examinerats från, yrkes- (figur 7.7) respektive studieförberedande (7.10) gymnasieprogram (tillsammans 14 procent av hela kohorten).

Unga med bakgrund i länder i Afrika och Mellanöstern har lägst etablering efter yrkesexamen, och skillnaden är klart större för män än för kvinnor (figur 7.12). Bland dem som examinerats från högskoleförberedande program finns ingen systematisk nackdel i etablering för unga med bakgrund i dessa regioner (figur 7.13). Även om vi inte kan uttala oss med säkerhet, pekar resultatet mot att diskriminering av män som gått yrkesprogram särskilt drabbar dem med bakgrund i Mellanöstern och Afrika.

När vi analyserar utfall i termer av etablering *totalt sett* är skillnader mellan unga med utländsk och svensk bakgrund en funktion (i) dels av skillnader i utbildningsval och utbildningsresultat, (ii) dels av skillnader i etablering för en given utbildning och givna utbildningsresultat. Den första delen i den funktionen är helt dominerande. Nackdelarna vad gäller etablering för sena generation 1, som totalt är 12 procentenheter, reduceras till i stort sett noll när vi tar hänsyn till gruppens meritvärde i årskurs 9 samt deras gymnasiebehörighet (tabell 8.2.). När vi även tar gymnasieprogram och -examen i beaktande är den enda notervärda gruppskillnaden att andelen etablerade bland män i tidiga generation 1 släpar efter med 7 procentenheter, sannolikt en spegling av de sämre utfallen för dem som gått mansdominerade yrkesprogram (tabell 7.1). *Ojämligheten i etableringsmöjligheter*, för dem med samma utbildningsbakgrund är därmed, sett över alla grupper, marginell vid 25 års ålder. Detta understryker vikten av tidiga insatser i skolan.

Unga kvinnor med utländskt ursprung, särskilt (men inte enbart) med bakgrund i Mellanöstern och Afrika, som har relativt svag social integration i flera avseenden (Jonsson, Mood och Treuter 2022) och vars mödrar har ett betydligt lägre arbetskraftsdeltagande än andra grupper, förefaller väl integrerade när det gäller sysselsättning vid 25 års ålder. Det beror främst på deras höga utbildningsaspirationer. De går över till högskolestudier i högre grad än unga kvinnor med svensk bakgrund (och i nästan dubbelt så hög utsträckning som unga män med svensk bakgrund) (tabell 8.1). Sannolikheten att vara etablerad på arbetsmarknaden är dock något lägre än för kvinnor med svensk bakgrund, och sårbarheten något större.

Anmärkningsvärt är att inkomstskillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund utjämnas över tid, när vi jämför successiva kohorter födda 1967–91 vid 30 års ålder. Det finns inga stora skillnader vid höga och medelhöga inkomster (75:e percentilen

respektive medianen), men de med utländsk bakgrund ligger fortfarande efter vid lägre inkomstnivåer (25:e percentilen). Skillnaderna minskar dock även där mellan kohorterna 1967–91 (figur 8.3).

Möjliga orsaker till skillnader och ojämlikheter

Orsakerna till skillnaderna mellan unga av svensk respektive utländsk bakgrund som vi beskrivit ovan är svåra att bestämma med säkerhet, men följande tentativa slutsatser ser vi som fruktbara för en vidare policydiskussion.

- Eftersom en stor del av de totala skillnaderna mellan grundskoleelever med svensk och utländsk bakgrund drivs av unga som anlänt sent till Sverige (i 9–15-årsåldern), talar detta för vikten av svenska språket (jfr figur 4.8–4.9 och figur 4.11). Våra direkta analyser av (i) självskattad förmåga att behärska svenska, (ii) resultat på ett svenskt ordtest, (iii) användning av annat hemspråk än svenska, talar för att alla dessa indikatorer är viktiga för meritvärdet, även oberoende av varandra, och även bland dem med samma familjeresurser och kognitiva testresultat (tabell 4.3). Det mesta talar alltså för att språket är viktigt, men att skatta en mer exakt kausal effekt av dessa olika dimensioner av svenskkunskaper ligger utanför ramarna för denna studie.
- Ungefär 50 procent av klasskamraterna till dem med utländsk bakgrund har annat hemspråk än svenska – motsvarande siffra för dem med svensk bakgrund är 19 procent (figur 4.10). Detta kan visa på en risk för språkutvecklingen för elever med utländsk bakgrund som sällan exponeras för svenska i sin omgivning. Men att beräkna kausala effekter av ”språkomgivningen” ligger också utanför ramarna för denna studie.
- Den relativt låga examinationsfrekvensen på gymnasiet för unga med utländsk bakgrund tycks bero till ungefär 50 procent på grundskolebetyg och programval och ytterligare minst 25 procent på familjebakgrund (tabell 5.1).

- Vi hittar inget stöd för hypotesen att *skolorna* (eller lärarna) på något systematiskt sätt skulle, genom exempelvis diskriminering, bidra till att unga med utländsk bakgrund (i) får lägre betyg (tabell 4.7), (ii) blir satta i ”lågsammare” nivågrupper i vissa ämnen (tabell 4.5), (iii) får mindre hjälp och stöd i skolan (figur 4.14), eller (iv) har lägre genomströmning på gymnasiet (tabell 5.1).
- Unga med utländsk bakgrund har lägre examinationsfrekvens i gymnasiet på givna program och vid givna meritvärden från årskurs 9 (figur 5.7). Denna nackdel uppstod efter gymnasie-reformen 2011 och förklaras helt av att de (även vid samma meritvärde från årskurs 9) mer sällan når examen efter fullgånget program, utan i stället får ett studiebevis (figur 5.10, tabell 5.2).
- Unga med gymnasieexamen har starkare etablering än unga med studiebevis, men detta är troligen till största delen en effekt av svagare prestationer eller förkunskaper, snarare än av att examen *i sig* ger mer möjligheter (figur 7.11).
- Vi finner inte att skillnader mellan skolor vad gäller meritvärden bidrar till att elever med utländsk bakgrund halkar efter i skolan under perioden 2011–2020. Skillnader mellan skolor ökade under perioden 1993–2016, men har varit stabil eller reducerats något fram till och med år 2020 (figur 4.16). Ökningen mellan 2011 och 2016 berodde på förändringar i elevsammansättningen, inte på förändringar i skolkvalitet.
- De svaga utfallen för unga män med utländsk bakgrund som gått yrkesprogram skulle kunna bero på diskriminering på arbetsmarknaden, alternativt på nätverks- eller andra sociala mekanismer.

Rekommendationer

Vilka rekommendationer finner vi då stöd för i våra analyser?

- Intensiva insatser bör göras för unga som kommer till Sverige efter skolstart, både vad gäller introduktion i svenska språket och för att täcka eventuella kunskapsluckor. Detta görs redan nu på lokal nivå, men för att säkerställa kvalitet och likvärdighet i detta arbete bör elevers framsteg under olika arbetssätt jämföras genom väl designade utvärderingar av olika modeller, i syfte att formulera en ”best practice” (avsnitt 11.2). En motsvarande identifiering av fungerande metoder för att stötta elever med svagare skolprestationer skulle också minska skillnader mellan elever med svensk och utländsk bakgrund (avsnitt 11.3 och 11.4).
- Det är viktigt att upprätthålla öppenheten i det svenska skolsystemet, särskilt tillgången till vuxenutbildning. Även om denna öppenhet är generell så hjälper den särskilt unga med utländsk bakgrund, eftersom de oftare behöver längre tid än andra för att nå en examen (avsnitt 11.3).
- Det förefaller inte motiverat, men möjligen motivations-sänkande för nyanlända elever, att de får betyg enligt den normala betygsskalan. Det bör gå att utforma ett alternativt system för utvärdering av denna grupp (avsnitt 11.5).
- Många yrkesprogram på gymnasiet ger goda arbetsmarknads-möjligheter, men väljs relativt sällan av elever med utländsk bakgrund. Samtidigt pekar våra resultat på en svag etablering på arbetsmarknaden bland pojkar med utländsk bakgrund som gått mansdominerade yrkesprogram på gymnasiet. Detta väcker frågor om programvalen styrs av förväntad diskrimi-nering från arbetsgivare, eller av brist på nätverk som skulle kunna leda till anställning inom vissa branscher. Denna fråga bör följas upp och engagera såväl forskare, myndigheter som arbetsmark-nadens parter (avsnitt 11.6).
- Officiell statistik och myndigheters rapporter som behandlar grundskole- och gymnasienivån, bör regelmässigt och enligt en standardiserad, vetenskapligt förankrad norm särskilja dem som anlänt till Sverige vid ungefär 9–10-årsåldern och senare från

dem som anlänt i yngre åldrar, liksom från dem som fötts och vuxit upp i Sverige med utlandsfödda föräldrar (avsnitt 11.7). Denna uppgift, liksom en mer detaljerad kodning av utländsk bakgrund (med bl.a. uppgifter om föräldrars födelseland, ålder vid ankomst och hemspråk), bör göras till standard i de svenska bidragen till internationella studier (t.ex. PISA, TIMSS och PIRLS). Ett centralt krav är att klassificeringarna möjliggör jämförelse mellan studierna och över tid (avsnitt 11.8). Ett statistikområde där uppgifter om utländsk bakgrund regelmässigt bör rapporteras är genomströmning på högskolan (avsnitt 11.9).

- Mycket av diskussionerna kring svensk skola och utbildningspolitik rör skolor (skolenheter), men en löpande statistik på skolnivå saknas, och skulle kunna utvecklas. Våra resultat på elevnivå visar att det är viktigt att följa nyanlända elever, särskilt de som kommit i 9–15-årsåldern. Fördelningen av dessa elever över skolor är mycket skev där relativt få skolor tagit emot en stor andel nyanlända, liksom elever med utländsk bakgrund generellt. För målet om likvärdighet vore det relevant att löpande registrera både skolresultaten för och resurstilldelningen (t.ex. lärarkompetens, klasstorlek, ekonomi) till dessa skolor och jämföra med skolor med bättre förutsättningar (avsnitt 11.10). Nära kopplat med detta är frågan om grundskolans kompensatoriska element, och hur det varierar mellan huvudmän.